

Twee onbekende kerken in vroegmiddeleeuws Maastricht

In de oudste levensbeschrijving van bisschop Lambertus wordt melding gemaakt van de overbrenging van het stoffelijke overschot van deze bisschop naar de Sint-Petruskerk in Maastricht (omstreeks 705). Welke kerk werd hiermee bedoeld? In het zogenaamde 'Martyrologium Hieronymianum' is sprake van de wijding in het jaar 772 van een Michaëlskerk, die net als de Petruskerk verder onbekend is voor Maastricht. Waar lag deze Michaëlskerk?

De kerk van Heugem werd al in 1157 vermeld, maar het oorspronkelijke gebouw is er niet meer. Van de huidige kerk dateert de toren van 1750, het koor van 1905. Op deze foto is de ingrijpende verbouwing van 1960 te zien, waar bij het schip van de kerk tot de grond toe werd afgebroken om het te kunnen verbreden.

Meer over deze problematiek kunt u vinden in het onlangs verschenen proefschrift van de auteur van deze archiefsprokkel (pag. 200-204): *Het middeleeuwse grondbezit van het Sint-Servaaskapittel te Maastricht in de regio Maas-Rijn*, Maastricht 2006 (720 pagina's, illustraties)

Prijs: € 25,00

Dit boek is verkrijgbaar bij het Regionaal Historisch Centrum Limburg.

Lees verder op de volgende bladzijde

Twee onbekende kerken in vroegmiddeleeuws Maastricht

1. Het probleem

Als een schrijver uit de achtste eeuw het over een Petruskerk of een Michaëlskerk in Maastricht heeft, kan het dan dat hij de kerken van Sint Pieter en Heugem bedoelt? Lagen deze dorpen dichtbij genoeg om een dergelijke gedachtensprong te maken? Of moeten deze kerken toch in Maastricht worden gezocht?

Qua afstand is Sint Pieter een beetje een twijfelgeval. De oorspronkelijke kerk lag ongeveer op de plek waar nu de Sint-Lambertuskapel staat, aan de Lage Kanaaldijk. Dit is vanaf het Vrijthof zo'n tien minuten lopen. Bovendien strekte in de late middeleeuwen de bestuurlijke kern van het dorp Sint Pieter zich uit tot vlakbij de tweede omwalling van Maastricht. Het was de zogenaamde Nieuwstad die rond 1500 bij de stad werd getrokken. Dit is het gebied tussen de Pater Vincktoren en de huidige Poort Waerachtig. Of de situatie in de vroege middeleeuwen ook al zo was, valt echter te betwijfelen.

Heugem is duidelijk een ander verhaal. De wijk Randwyck werd pas vanaf de jaren tachtig gebouwd en Heugemerveld vlak na de Tweede Wereldoorlog. De wijk Ceramique is van recente datum, maar de fabriek die hier tevoren stond, de Société Céramique, werd in 1851 opgericht. Dat betekent dat v  r circa 1850 het gebied tussen de vestingwerken van Wyck en de kern van Heugem nog volledig landelijk was. Zelfs nu de hele tussenruimte volgebouwd is, hoort Heugem er nog steeds niet echt bij. Natuurlijk wel voor de nieuwere wijkbewoners, maar niet voor de oudere dorpelingen en hun kinderen. Die gaan niet naar de stad als ze gaan winkelen, maar zeggen nog steeds dat ze "nao Mestreech" gaan. Bovendien heeft, behalve de ruimtelijke afstand, ook nog een ander belangrijk element ertoe bijgedragen dat Heugem in het verleden niet zoveel met Maastricht te maken had. V  r 1920 hoorde dit dorp bij de gemeente Gronsveld en v  r 1795 bij de gelijknamige heerlijkheid. Anderzijds was het wel zo dat het Onze-Lieve-Vrouwekapittel hier belangrijke bezittingen had.

Op deze enigszins vervormde foto is goed te zien dat Randwyck in 1960 nog volledig landelijk was. Op de achtergrond rechts de Sint-Pietersberg. Links de weg naar Heugem, die recht op de Heugemerstraat (toen nog Dorpsstraat) uitkwam. Nog voor de bebouwing van Heugem, maar nog niet op de foto zichtbaar, liep links een zijweg via Vogelzang naar Gronsveld en rechts de Oosterweg richting Oost-Maarland en Eijsden.

Terug nu naar onze schrijver uit de achtste eeuw. In feite ging het niet om één maar om twee schrijvers. Beiden zijn zij anoniem gebleven. De een was de auteur van de oudste levensbeschrijving van bisschop Lambertus, die eind zevende eeuw bisschop van Maastricht was en circa 705 werd vermoord in Luik. Deze zogenaamde 'Vita Lamberti' dateert van circa 735, dus niet lang na de dood van deze bisschop, en geldt als een betrouwbare bron. Een curieuze passage hierin is die waarin de begrafenis van Lambertus beschreven wordt. Per schip bracht men zijn stoffelijk overschot terug naar Maastricht, en wel naar de Sint-Petrusbasiliek (in die tijd werd met 'basilica' meestal een grotere kerk bedoeld) om hem vervolgens naast zijn ouders te begraven. Was dit de kerk van Sint Pieter? De Luikse kanunnik Nicolaus, die circa 1145 een nieuwe Lambertus-vita schreef, beweert van wel. Of liever, hij laat overduidelijk blijken dat het volgens hem om Sint Pieter ging. Hij noemt de kerk geen basiliek, maar een kerkje ('ecclesiola'), dat afgelegen op de oever van de Maas lag, tegen de oostelijke berghelling aan, die de bewoners Caestert noemen, terwijl het riviertje de Jeker als het ware de grens vormt tussen deze plek en Maastricht. Toch klopt dit verhaal van Nicolaus niet. Ten eerste gaat hij eraan voorbij dat die kerk in de oudste vita een basiliek wordt genoemd. Dat is dus geen dorpskerkje. Ten tweede blijkt uit opgravingen aan de Lage Kanaaldijk, dat hier in 700 wel al een Merovingische begraafplaats was, maar nog geen kerk. Het ligt dus voor de hand om die basiliek dan maar in Maastricht zelf te zoeken.

Bisschop Lambertus wordt naast zijn ouders begraven. Op hun kisten staat 'pater' (vader) en 'mater' (moeder). Paneel van de Sint-Lambertusschrijn in Luik.

De andere anonieme schrijver uit de achtste eeuw was degene die aan het 'Martyrologium' van de Heilige Hieronimus (oorspronkelijk geschreven in de vijfde eeuw) de mededeling toevoegde dat op 22 mei 772 in de stad Maastricht de wijding van een basiliek (opnieuw diezelfde term) aan de aartsengel Michaël plaatsvond. Ook deze mededeling geldt als betrouwbaar.

Het probleem met beide vermeldingen is dat voor die tijd in Maastricht noch een Petruskerk, noch een Michaëlskerk bekend is. Wel waren er andere kerken. Zo was er de kathedraal, de bisschopskerk, die op de plek van de huidige Onze-Lieve-Vrouwekerk binnen het Romeinse castellum lag. De Sint-Servaas was er ook al. Dit was een tweede kerk van de bisschoppen, die in de zesde eeuw op het Romeinse grafveld buiten het castellum was gebouwd en in de achtste eeuw in handen van de Karolingen kwam. De Sint-Janskerk wordt pas voor het eerst vermeld in 1218, de Sint-Matthijskerk in 1298, terwijl de naast de Onze-Lieve-Vrouwekerk gelegen voormalige Sint-Nicolaaskerk van 1342 dateerde. De kerk van Wyck was ouder.

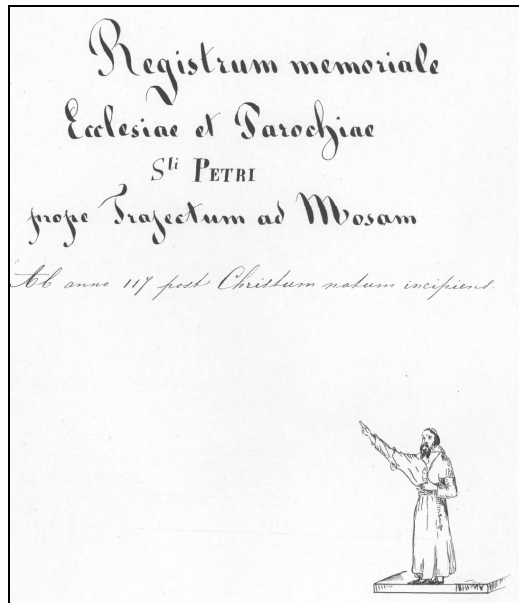
2. De Petruskerk

In de oudste levensbeschrijving van bisschop Lambertus wordt melding gemaakt van de overbrenging van het stoffelijk overschot van deze bisschop in 705 naar de Sint-Petruskerk in Maastricht. Een dergelijke kerk is echter niet bekend in Maastricht en die van Sint Pieter was nog niet gebouwd. Toch geldt deze Lambertus-vita, die van circa 735 dateert, als betrouwbaar. Welke kerk was deze onbekende Sint-Petruskerk?

Ten aanzien van de plaats van de Sint-Petruskerk zijn er binnen de kring van de hedendaagse historici twee groepen te onderscheiden: de aanhangers van de theorie dat het de kerk van Sint Pieter was en degenen die ervan uitgaan dat de Sint-Servaaskerk bedoeld werd. Zoals wij al zagen, was er in de Merovingische periode nog geen kerk op Sint Pieter. Deze optie valt dus weg. De sterkste troef van de aanhangers van de Sint-Servaaskerktheorie is een oorkonde van 946, waarin een ruil van goederen van de Sint Servaaskerk werd overeengekomen en deze kerk de Petrus- en Servaaskerk zou zijn genoemd. Deze ruil vond plaats tussen een zekere voogd Goderamnus en de aartsbisschoppelijke kerk van Trier, waartoe de Sint-Servaaskerk in die tijd behoorde. In deze oorkonde is inderdaad sprake van de kerk van Sint Petrus én Sint Servaas, maar dat gebeurt niet consequent. Elders in de oorkonde heeft men het namelijk over de goederen van Sint Servaas zonder toevoeging van Petrus. Hieruit leiden wij af dat de oorkonde door sommigen verkeerd geïnterpreteerd wordt. Waar Petrus en Servaas samen worden genoemd, wordt geen Maastrichtse Sint-Petrus-en-Servaaskerk bedoeld, maar de Trierse kerk die aan Sint Petrus gewijd was, inclusief de haar toebehorende Maastrichtse Sint Servaaskerk met al haar goederen. Dit alles wil weliswaar niet zeggen dat de overleden Lambertus onmogelijk naar de Sint-Servaaskerk kan zijn gebracht. Het is alleen zo dat deze oorkonde in ieder geval geen bewijs levert voor de theorie dat de Sint-Servaaskerk ook aan Petrus was gewijd.

Behalve de twee genoemde mogelijkheden, namelijk de kerk van Sint Pieter of de Sint-Servaaskerk, is er ook nog een derde optie die zeker het overwegen waard is. Lambertus werd niet naar de buiten het castellum gelegen grafkerk van Sint Servaas, maar naar de erbinnen gelegen kathedraal gebracht, de voorgangster van de rond 1000 gebouwde Onze-Lieve-Vrouwekerk. 'Hoezo, dit was toch geen Petruskerk?', zult u zich afvragen. Wie weet. Volgens de latere overlevering stichtte bisschop Maternus (begin vierde eeuw) een Salvator-en-Petruskerk in Maastricht. Meestal wordt dit beschouwd als een legende, maar misschien is dit verhaal toch niet helemaal uit de lucht gegrepen. Mogelijk was er in Maastricht al een kerk,

vóórdat de bisschoppen van het bisdom Tongeren zich hier vestigden, en namen zij deze bestaande kerk in gebruik. Dit kan een Petruskerk zijn geweest. De bisschoppen namen Onze Lieve Vrouw als patrones van het bisdom mee naar Maastricht, maar deze hoeft de oorspronkelijke patroonheilige van de Maastrichtse kerk niet meteen te hebben verdrongen. Mogelijk werden de beide benamingen nog een tijdlang naast elkaar gebruikt. De Maastrichtse kerk werd dan Onze-Lieve-Vrouwekerk genoemd als men het over de bisschopszetel had, terwijl men het gebouw zelf - zoals ten aanzien van de begraafing van Lambertus het geval was - met de oude Petrusbenaming aanduidde.

In de tweede helft van de negentiende eeuw dacht de pastoor van Sint Pieter dat het zijn kerk was, die door bisschop Maternus werd gesticht. Bovendien plaatste hij deze gebeurtenis in het jaar 117, zo blijkt uit de titelpagina van zijn parochiekroniek. Dit is zowiezo twee eeuwen te vroeg, want Maternus was omstreeks 313-314 bisschop van Keulen.

Dit alles zou dus kunnen betekenen dat Lambertus misschien op de plek van de huidige Onze-Lieve-Vrouwekerk begraven werd, tenzij men hem alleen maar naar de bisschopskerk bracht om zijn uitvaartdienst te houden. In dat geval kan men hem daarna evengoed naar de Merovingische begraafplaats op Sint Pieter hebben vervoerd om hem naast zijn ouders te begraven. Overigens was deze begraafing maar een tijdelijke aangelegenheid. Rond 715 bracht bisschop Hubertus de relikven van zijn voorganger naar Luik. Hier ontwikkelde zich een cultus op de plaats, waar Lambertus was vermoord.

3. De Michaëlskerk

In het zogenaamde 'Martyrologium Hieronymianum' was sprake van de wijding op 22 mei 772 van een Michaëlsbasiliek, die net als de Petruskerk verder onbekend is voor Maastricht. Welke Maastrichtse kerk kan hiermee bedoeld zijn?

Tot hiertoe zijn wij er bij het zoeken naar een oplossing steeds vanuitgegaan dat niet zomaar twee volslagen onbekende kerken verdwenen zijn, maar dat wij het bij de bestaande kerken moeten zoeken. Op basis van bouwkundige elementen is echter wel eens verondersteld dat aan het koor van de Onze-Lieve-Vrouwekerk een kapel heeft vastgezeten. Vergelijking met andere kerken waar dergelijke kapellen eveneens aanwezig waren, in combinatie met het bestaan van meerdere afbeeldingen van de aartsengel Michaël in relatie tot de Onze-Lieve-Vrouwekerk, heeft tot de veronderstelling geleid dat het hierbij om een Michaëlskapel ging.

Ook met betrekking tot de Sint-Servaaskerk wordt rekening gehouden met het bestaan van een Michaëlskapel. Bij de opgravingen in de jaren tachtig werden vondsten gedaan, die in deze richting konden worden geïnterpreteerd.

Dit zou het antwoord op onze vraag kunnen zijn, maar echt bevredigend is deze oplossing niet. Ook al werd de in de bron gehanteerde term 'basilica' volgens het middeleeuws-latijns woordenboek ook wel een enkele keer gebruikt om een kapel aan te duiden, toch geeft het gebruik van dit woord het gevoel dat het om iets groters ging. Voor Maastricht was echter geen volwaardige Sint-Michaëlskerk bekend. Wel in Heugem. Deze werd weliswaar al in 1157 vermeld en heette toen waarschijnlijk al Sint Michaël, maar of zij in 772 al bestond weten wij niet. Bovendien constateerden wij in de eerste aflevering dat Heugem toch wat te ver van Maastricht lag om de kerk van dit dorp nog als Maastrichts te kunnen betitelen. We moeten de bedoelde kerk dus toch maar weer in Maastricht zoeken, maar waar ergens?

Behalve de genoemde mogelijkheid dat het om een van beide aangebouwde kapellen ging, kan misschien een andere oplossing worden gezocht in de veronderstelling dat het om een bestaande Maastrichtse kerk ging, die misschien van patroonheilige wisselde. Naast de Sint Servaas en de Onze Lieve Vrouw is de kerk van Wyck de enige andere oude Maastrichtse kerk. Net als die van Heugem, bestond zij zeker al in 1157, maar werd in de betreffende bron niet als Sint-Martinuskerk aangeduid. Sint Martinus is echter een oude kerkpatroon, hetgeen het plausibel maakt dat deze kerk toen wel al zo heette en bovendien al langer bestond. Daarnaast is er nog een dodenlijst van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel uit circa 1300, waarin vermeld wordt dat bisschop Franco (circa 850-900) de kerk van Wyck aan het kapittel schonk. Misschien echter was deze kerk van Wyck nóg ouder en was de gang van zaken als volgt. In 772 werd in Wyck een Sint-Michaëlskerk gewijd. Deze werd in de tweede helft van de negende eeuw aan het Onze-Lieve-Vrouwekapittel geschonken. Bij die gelegenheid of niet lang daarna werd het een Sint-Martinuskerk.

Slot: Een verschuiving van patrocinia?

Tenslotte nog even terug naar ons uitgangspunt. In een plaatsje ten zuiden van Maastricht ontstond op zijn vroegst in de negende eeuw een Sint-Petruskerk. Vervolgens kreeg dit plaatsje dezelfde naam als de kerk en heette voortaan Sint Pieter. Aan de overkant van de Maas, in Heugem, lag al in 1157 een Sint-Michaëlskerk en die ligt er nog steeds.

Berust het op puur toeval dat dezelfde patroonheiligen, waarvan wij concludeerden dat zij in Maastricht zelf gezocht moesten worden, enige tijd later opnieuw opduiken, maar dan in de wat verderop gelegen dorpen Sint Pieter en Heugem? Daar komt nog bij dat deze kerken allebei van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel waren. Is het niet mogelijk dat de oorspronkelijke, geleidelijk aan in onbruik geraakte patroonheilige van de kerk van Maastricht, namelijk Sint Petrus, door het Onze-Lieve-Vrouwekapittel doelbewust verschoven werd naar een nieuwe parochie, die een eindje verder kwam te liggen en Sint Pieter ging heten? En zou het niet kunnen dat de patroon van de oorspronkelijke Sint-Michaëlskerk, waar die ook gelegen heeft, verhuisde naar de nieuwe kerk, die het Onze-Lieve-Vrouwekapittel in Heugem stichtte? Of willen we het nu té mooi maken?

Rolf Hackeng